

Kántor Zsófia Anna: A görögökről nem csak Nietzsche és Spengler nyomán

Debreceni Jogi Műhely, 2013. évi (X. évfolyam) 3. szám (2013. július) 202-210.

Bevezetés

Szmodis Jenő munkája, amely az *A görögökről Nietzsche és Spengler nyomán*¹ címet viseli, alapvetően a nietzschei és spengleri gondolatok nyomán kívánja végigvezetni az olvasót a görög társadalomfejlődés, eszmetörténet, egyúttal jogfejlődés sajátos útján. Az olvasók tehát a görög kultúra számos megnyilatkozásán túl Szmodis nagyszerű tolmácsolásában ismerhetik meg a két nagy jelentőségű filozófus, Nietzsche és Spengler gondolatait, azonban ezek pusztán interpretációja helyett a gondolkodók eszméinek kreatív továbbgondolásához, az összefüggések más színben történő megvilágításához és új gondolatok tömkelegéhez juthatnak hozzá.

A mű olvasásához bizonyos, nem is elhanyagolható mértékű szakmai felkészültség ajánlott, azonban a munka nélkül is élvezetes olvasmány azok számára, akik a görög társadalom korszakokon átívelő fejlődését filozófiai szempontból is meg kívánják ismerni.

A kötet felépítése

A szerző a kötet előszavában a *Kultúra és sors* című művében² kifejtett történelemfilozófiai alapvetését hat pontban összefoglalva segítséget nyújt azoknak, akik nem olvasták volna az említett művet, így a kötetben később több helyen található utalások mellett ezzel a mű alapjául szolgáló filozófia bárki számára érthető. Ezt tovább könnyíti a logikus felépítés is. A mű három nagy szerkezeti egységre tagolható: *A gyökerek és kezdetek*, az *A klasszikus kor*, illetve *A hellenizmus jelensége* című részekre.

Ezen egységek arányosan viszonyulnak egymáshoz, a kötetben körülbelül megegyező terjedelemmel rendelkeznek. Ebből is látható, hogy a műben – sok,

máshol fellelhető példával ellentétben – nem egy preferált korszak elemzésével találkozhatunk, hanem a munka közel azonos hangsúlyt fektet valamennyi főbb korszakra a görög őstörténetől kezdve a görög demokrácia virágkorán át a hellenizmus alkonyáig. Ez mindenképpen a mű pozitívumaként értékelhető és egyben hiánypótló jellegű is a főként a görög demokrácia korszakaként emlegetett periódussal foglalkozó munkák sokasága mellett. Az elemzés azonos szempontjai az egyes részekben egyszerűen beazonosíthatóak, ennek köszönhetően a fenti korszakok könnyedén összehasonlíthatóvá válnak, amennyiben az olvasó tovább kíván haladni a szerző által felvázolt logikai fonal mentén.

A kötet témája

Sokat vitatott gondolatokat vetett papírra Nietzsche, amikor megírta az *A tragédia születése [a zene szelleméből], avagy görögség és pesszimizmus* című munkáját. Az először 1872-ben publikált kötet fogadtatása finoman szólva is ellenséges volt, a filozófust, bár maga is fenntartásokat fogalmazott meg művében, sokan támadták gondolatai miatt. Még ha adott esetben a kritikusokkal részben egyetértve vitatjuk is Nietzsche gondolatait, azok mellett egyszerűen elmenni nem lehet. A görögségnek főként a harmonikus vonásait kiemelő elméletekkel szemben Nietzsche szerint a görög kultúrában alapvetően két egymástól elkülöníthető, és élesen szembenálló jelleg különböztethető meg. Ezek egymással való konfliktusa, keveredése biztosítja a görög tragédia fejlődését.

A német filozófus e gondolatait alapul véve írta meg tehát Szmodis Jenő *A görögökről Nietzsche és Spengler nyomán* című munkáját és tett kísérletet a fentiek interpretációjára, valamint Spengler ciklikus szemléletű történelemfilozófiájának elemzésére.

A szerző közvetlenül a mű elején megfelelteti a két jelleget, azaz a dionüszoszt és az apollónt két, különböző időpontban felbukkanó kulturális rétegnek („pelaszg”-achai-aiol, illetve dór-ión réteg). A mű egyik nagy erénye, hogy a könyv olvasása során, de

később is, önkéntelenül is kutatni kezdjük két princípium apró jeleit az egyes görög népek fejlődéstörténetében.

A kötet első része – *Gyökerek és kezdetek* – a görög kultúra kezdetét veszi vizsgálat alá. Az *Ősi világ* című alfejezetben a szerző sorra veszi a krétai, a mükénéi („*minószi*”) és a thébai civilizációk jellegzetességeit, külön reflektálva a nagyobb jelentőségű kulturális eredményekre, mint az egyes írástípusok kialakulása, vagy a görög irodalom legelső emlékeiül szolgáló mondák megszületése. Külön fejezet foglalkozik a Görögország területén egykor –a görögséget megelőzően élt – népek történetével, kulturális és etnikai sajátosságaival. Így – ahogyan azt már korábban a mű erősségeként értékeltem – az olvasó nem esik abba a hibába, hogy az egyes, egyébként egymástól meglehetősen elszigetelten élő, az utókor által „jelentősebbnek” ítélt kultúrák elemzésében elveszve nem látja át az egységes görög társadalomfejlődést.

Az egyes fejezetek kronologikusan is megadják a görög kultúra egyes gócpontjaiul szolgáló államok-városok történetének lényegét, elhelyezve azokat a földrajzi szempontok mellett időben is. A szerző által elvégzett tipizálás, tehát amonisztikus-dualisztikus kultúrák elválasztása alapján történő kategorizálás pedig az egyes részegységeket is áthatja. Emellett a szerző történelemfilozófiai szemléletmódja alapján választ kapunk számos kulturális jelenség eredetére és fejlődésére vonatkozó kérdéseinkre.

A szerző a korábban említett „pelaszg”-ok és a bevándorló achai törzsek kulturális egybeolvadásának ismertetése mellett kísérletet tesz a létrejött kultúra egyes elemeinek kategorizálására, miszerint azok eredetileg is részei voltak-e a helyben élő ősi népek hagyományainak („*autochton*” elemek), vagy azt az achaiok hozták-e magukkal („*rárakódott, hozott elemek*”).

Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a bevándorló törzs ösztönösen vette át az elemeket, tudatos szelekcióra – a később koroktól eltérően – nem került sor, a kritika ekkor még ismeretlen szempont volt. Ezt a kész művelődést találták az újonnan megjelenő iónok, valamint a dórok, akik a korábbi kulturális-érzelmi sokszínűség

helyett inkább a rendet, az egyszerűséget képviselik a gondolkodásban és a művészetben is, s így a kultúra fejlődése új irányt vesz. Bár az ión nép kultúráját a szerző „kevert”-ként jellemzi, mégis a dórokkal együtt tárgyalva, azt a diszharmonikus jelleggel állítja szembe. Ezzel eljutottunk a mű alapjául szolgáló kategóriáknak (diszharmonikusdionüszoszi, illetve rendpárti-harmonikusapollóni) a görög társadalomra vonatkoztatásához. A szerző e részben nem marad adós a megnevezések alapjául szolgáló vallási összefüggések ismertetésével, és a korszakra szintén nagy hatást gyakorló olümpiai játékok vizsgálatával sem.

Az első rész utolsó nagyobb egysége, amely *A nagy korszak előestéjén* címet viseli, már a mű további részeihez, a klasszikus görög kor nagyjából másfél évszázadának tanulmányozásához nyújt társadalmi-földrajzi-történeti áttekintést.

A kötet második részében, *A klasszikus kor*-ban a hangsúly az összgörög művészetre tevődik át, amelynek kezdete Szmodis Jenő szerint az Iliász megszületése. A görögségre legjellemzőbb művészeti ágak, mint a szobrászat és irodalom mellett a klasszikus görög filozófia ismertetése sem marad ki. Ezúttal sem maradt el azonban a társadalmi-eszmetörténeti körülmények részletes ismertetése, és a kor kiemelkedő tudósának, a matematikus Püthagorasznak bemutatása.

A két kultúra találkozását leíró fejezet, *A feszültség* a kötet második részének és egyben Szmodis Jenő kutatásának kiinduló pontja és hipotézisének igazolása. A két kultúra találkozását követően megszülető görög korszak az, amit az átlagember ma a görögök fő hagyományának tekint.

A mű segítséget nyújt abban, hogy az előzmények ismeretében megláthassuk ebben a korban a művelődés heterogenitását és új szemmel tekinthessünk a görög művészetre. Arra a művészetre, amelynek egyik fő területe, *a dráma*, a mai napig kötelező tananyag és színházakban élvezett szórakozás, és amely a nietzschei gondolatok alapján magyarázata lehet a görög társadalom jellegének és tragédia iránti fogékonyságának. A dráma kialakulása, ahogyan azt a szerző elemeire bontva is bemutatja, valóban komplex folyamat eredménye, melynek majdnem minden

„összgörögséget” megelőző nép kultúrájában ott van a kezdete, akár cselekményutánzás szintjén is.

Aiszkülosz, Szophoklész, Euripidész és Arisztophanész munkásságának és hatásának bemutatása kellő pillérei a görög drámafejlődésről szóló résznek, így az egyébként a témában nem jártas olvasók, amennyiben csak e témakörben kívánnak mélyebben tájékozódni, könnyen beazonosíthatják a számukra is bizonyára ismerősnek hangzó személyeket és irodalmi fogalmakat. Ez egyébként a könyv teljes második részéről elmondható: a drámát, a szobrászatot és a filozófiát tárgyaló alcímek akár önálló tanulmányként is megállják helyüket, önmagukban kerek egész olvasmányt képeznek a kötet egészén belül. A drámafejlődés elemzése azonban nem korlátozódik a jelentős alkotók ismertetésére, egyéb hagyományok és jellegzetességek is szerepet kapnak ebben az alfejezetben.

A könyv szobrászatot bemutató része már kevésbé terjedelmes, azonban ahhoz megfelelő, hogy ráirányítsa az olvasó figyelmét a két művészeti ág (dráma és szobrászat) fejlődésének alapvető különbségére, nevezetesen – merőben leegyszerűsítve – a tragédia, a dráma a káoszérzésből, a diszharmóniából, a rend megbomlásának megéléséből táplálkozik, míg a szobrászat esetén a dórok a már korábban említett rendezettség adja a hátteret. Ismét a „dionüszoszi” áll az „apollóni”-val szemben tehát.

A szobrászat után ismét egy nagy jelentőségű „művészet”, A *filozófia* következik. A szerző összeköti a tragédia virágzását és az athéni filozófia megszületését, és ezen nietzschei alapokon nyugvó állítását érvekkel is alátámasztja. Bár olvashatjuk, hogy a iónoktól származó bölcsélet befogadására eleinte nem igazán voltak nyitottak az athéniak, a szerző fokozatosan elvezeti az olvasót ahhoz a ponthoz, amikor is „Dionüszosz lassan felfalja Apollónt”, s utóbbi szemléletváltozással párhuzamosan az athéniak újabb generációi éretté válnak a filozófiára, ám jellemző módon inkább a társadalomfilozófiára.

Az arisztotelészi filozófia elemzése azonban már a következő részben tárgyalatik, mivel a szerző a hellenizmust nem egyszerűen a Nagy Sándort követő korszakként határozza meg, hanem a görög kultúra egy sajátos „lelki állapota”-ként értelmezi. A „*Hellenizmus jelensége*” közvetlenül első, bevezető fejezeteiben a szerző megadja az alapvető fogalmak magyarázatát. Sőt, kronológiai visszatekintésként a prehellenizmus közegére is kitér, mielőtt elérkezünk a rész lényegét jelentő hellenizmus tanulmányozására.

A szerző rávilágít arra, hogy a hellenisztikus korra a görög lélek átalakul, és gyakorta új formákban kívánja megmutatni magát. A dionüszoszi és az apollóni szellem összecsapására az ókori Görögországban a legpregnánsabban Athénban került sor, de ennek következményeit az egész görög világban érezni lehetett.

E fejezetben kerül sor a kialakult görög kultúra és civilizációs intézményrendszer ismertetésére, megjegyezve azt, hogy bár sok történész erre a korszakra datálja a poliszok válságát, annak bukása mégsem feltétlen következett be, csupán az intézmények és jelenségek értelmezése, a létmegélés módja alakult át gyökeresen. A szerző e fejezetben is többször párhuzamot von egyes más ókori kultúrák – mezopotámiai, római – és a görög között, nem csak világi kulturális, hanem vallástörténeti szempontból is.

A *hellenizmus közege* című fejezet szerkezetileg hasonló a könyv többi részéhez. A történelmi, földrajzi környezet bemutatása ugyanis a hellenizmus idő- és térbeli kiterjedtségének vizsgálatához elengedhetetlen. Ez az időszak (ti. a hellenizmus) a sokszor csak egy-két száz, vagy akár annyi ideig sem tartó „korszak”-ként emlegetett periódusoknál ugyanis jóval nagyobb terjedelmű volt, de egyébként elhatárolni és pontos évszámokkal körülírni nehéz lenne. Mezopotámiától Szamarián és Galileán át a Perzsa Birodalomig végigkövethetjük az előzményeket. A zsidó és a méd-perzsa vallási eszmék ismertetése akaratlanul is Nietzschehez és az ő Zarathustrájához vezet vissza az olvasót.

Egyet kell értenem a szerző egy korábbi művében Horváth Barnától kölcsönzött megállapításával, miszerint „*a neveltetési és az egyéni sorsból is fakadó tényezők a legmesszebbmenően befolyásolni képesek a kutatói alapállást, azon keresztül pedig magát a kutatás eredményét, megállapításait*”.³ A jó kutató nem csak kifejti és szétboncolja más gondolatait, hanem újra- és továbbgondolja őket. Amennyiben kielégítően teszi ezt, úgy más szempontok szerint láthatjuk az alapul vett gondolatot, eszmét. Amennyiben pedig jól teszi, úgy megérthetjük az alaptézis kutató általi interpretációját. Ha pedig ennek útját még logikusan és tisztán át is látjuk, úgy elmondhatjuk, hogy a kutató hibátlanul dolgozott.

Természetesen a hellenizmus eszmetörténeti előzményei és körülményei bemutatásával nem ért végére a munka. Az egyiptomi Alexandriától a Szeleukida Birodalmon át Makedóniáig, majd az ezt egység alá kovácsoló Nagy Sándor-i Birodalom hellenisztikus történelmébe is betekintést nyerhetünk. Nem volt idegen a kor gondolkodásától az a talán kissé paradox eszme, hogy a hagyományos görög értékek fenntartását egy nagy birodalom oltalma alá húzódással látta biztosítottak. A *hellenisztikus filozófia és irodalom* című fejezet olvasása során a kor legismertebb filozófusának, Arisztotelésznek, valamint a sztoicizmus atyjának nevezett Zénónnak és Archimédesznek gondolatait ismerhetjük meg mélyebben.

A szaktudományok megszületése is a hellenizmus időszakához köthető, átalakultak tehát a görög társadalom mindennapjai is a kultúra civilizációvá oldódását követően.

De nem az irodalomban és a filozófiában a legmarkánsabb a változás: a szobrászat, amely korábban a lehető legtisztábban fejezte ki az apollóni rend iránti igényt és letisztultságot, most dionüszoszi jegyeket kezd mutatni, lendületesebbé, realiztikusabbá, sőt groteszkké válik. És ekkor, a Kr.e. 2. század folyamán a római hódítással véget ért az öntörvényű görög szellemiség kora. Ahogyan a szerző írja: „*Egy kultúra halála nem más, mint eljelentéktelenedése, hiszen a kultúra maga a jelentőségteljesség. [...] A görög kultúrát nem szorította ki a római, csupán helyébe lépett az önmagát mindinkább felemésztő görögnek.*” A görög kultúra tehát nem „halt

ki”, csak élet helyett *utóéletet* élt, ez azonban már csak halotti tora volt a korábbi virágzásnak.

A görög kultúra alkonyával értelemszerűen véget ér az e kötetben vázolt kutatás útja is: végigkövethettük egy kultúra életét, delét és halálát. Sorsát a „fogantatástól” az emlékezésig. Kerek egészet képez a kötet, még ha szerzője csak vázlatként említi is azt. A hiányzó mozzanatok kitöltését pedig a megismert szerzői logika alapján már az olvasó maga is megteheti.

Záró gondolatok

Dionüszoszi és apollóni. A mai görög társadalmat szemlélve ókorinak tűnnek ezek a fogalmak, mégis el kell gondolkodnunk: megtalálhatjuk-e a két princípium legalább halvány nyomait napjainkban? A görögség a legtöbb ember számára ma is, amellet, hogy a déli, mediterrán életérzést juttatja eszünkbe, a letisztult, fenséges márványépületek építőire utal. Ebben az apollóni világban mindennek megvan a helye és kiszámítható, az idő mintha nem is folyna. Ha azonban a másik oldalról nézzük, a Görögországban a közelmúltban történt események mintha Dionüszosz előretörését jeleznék.

A megszokott, langyos rend felborulni látszik, a kettősség eddig háttérben rejtőzött káosz-oldala mind inkább felerősödik, ahogyan tette azt az 1821-es görög szabadságharc idején is. A rend mögött tehát mindig ott van lendület, a lázadás és az önfelédtség, ha századokon át szunnyad is néha. A történelem ismétli önmagát, a kultúrkörök gyakorta ugyanazt az utat róják, és úgy tűnik, igaza van Spenglernek, mert a történelemnek nincs vége soha.

„*A görögökről Nietzsche és Spengler nyomán*” nem csak problémafelvetésével emlékeztet Nietzsche művére, de a stílus, a kifejezés ereje által is. A mű logikailag és szerkezetileg is jól felépített. Némileg „profán” elemzési szempont, de gépelési hibát a kötetben – más kiadványokkal összehasonlítva – gyakorlatilag nem lehet fellelni, a rövidítések, az idegen szavak használata következetes és érthető. Az olvasást egyedül

nehezítő körülmény maga a szerves egységet képező tartalom, amely nem tűri el az olvasói felületességet. Mint már korábban jeleztem, a mű értelmezését nagyban megkönnyítheti Szmodis Jenő *Kultúra és sors* című művének előzetes olvasása, továbbá a görög történelem, filozófia és művészet alapvető szintet meghaladó ismerete. A „célközöniséget” tekintve azonban ez alighanem feltételezett. Nem csak nekik ajánlom azonban a könyv olvasását, hanem mindenkinek, akit érdekel az ókori és modern gondolkodás kapcsolata, akik Nietzsche és Spengler gondolatait más, új szemszögből szeretnék megismerni.

¹ Argumentum Kiadó, Budapest. 2012. 254 p.

² Bíbor Kiadó, Miskolc. 2007.

³ Szmodis Jenő: A jog multidiszciplináris megközelítéséről. Magyar Tudomány. 2011. 1. 7-17. 9.